

Возний А.П.,
кандидат філософських наук, доцент
Долгова Н.О.,
кандидат педагогічних наук, доцент
Бурла А.О.,
кандидат наук з фізичного виховання і спорту
Юнак А.П.,
кандидат педагогічних наук
Сумський державний університет

ІМПЛІЦИТНА БАЗИСНІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ ТІЛЕСНОСТІ У ФІЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

*В движеньи звёзд всех вижу вечность.
А в спорте – жизни высоту
И в совершенстве – бесконечность.
А в мирозданьи – красоте.*

А.П. Возний

Abstract. *The article attempts to analyze the question of the phenomenon of human physicality and its influence on the development of physical culture, as an organic part of the overall culture. To investigate the similarities and differences of concepts "human body" and "its physicality." Show a variety of approaches, paradigms and perspectives to these concepts. Emphasize problem realizing "a new image of medicine", aimed at the diagnosis, monitoring, conservation, restoration and correction of human health. Identify the interdisciplinary nature of bioethics as a necessary operating conditions and self-organized biological matter.*

Key words: *bioethics, human health, NBICS revolution, socieum, sports culture, corporeality, body, civilization.*

Анотація. *В статті зроблено спробу проаналізувати питання феномену людської тілесності та її вплив на розвиток фізичної культури, як органічної частини загальної культури суспільства. Дослідити схожість та відмінність понять «тіло людини» та «її тілесності». Показати різноманіття підходів, парадигм та точок зору до цих понять. Підкреслити проблеми реалізації «нового образу медицини», направленої на діагностику, моніторинг, збереження, корекцію та відновлення здоров'я людини. Виявити міждисциплінарний характер біоетики як життєво необхідної умови функціонування та саморозвитку біологічно організованої матерії.*

Ключові слова: *біоетика, здоров'я людини, НБІКС революція, соціум, спортивна культура, тілесність, тіло, цивілізація.*

Постановка проблеми. У формуванні сучасного фізкультурно-спортивного світогляду важливе місце посідає проблема тілесності людини. Звичайно, у науці існує безліч визначень основних дефініцій даного поняття. На нашу думку, тілесність виступає важливою характеристикою людської індивідуальності, вона є результатом діяльності, триєдиної природи людини (тіла, душі, духу) [13, 23-26].

В свою чергу спортивна культура є невід'ємною складовою сучасного суспільного і культурного життя. Її вплив на самовизначення і само-розуміння людини значно посилюється через розвиток інформаційних технологій і притаманних їм антропотехнік.

Проблема людини в усьому розмаїтті характеристик її сутності й існування завжди виступала актуальною проблемою філософської антропології. Проте, сьогодні вона набуває особливої гостроти. Сучасність характеризується небувалими за своїми масштабами економічними, соціально-політичними, духовними потрясіннями, які проявляються у конфлікті між людиною та її соціальним середовищем. Водночас – це період надзвичайно швидкого технічного прогресу і фундаментальних наукових відкриттів, які перетворюють уявлення про тілесність людини та її вплив на розвиток фізичної культури і спорту.

Усе це актуалізує розгляд тілесності людини у філософсько-антропологічній площині через рухову активність та тілесні практики. Така оптика дозволяє розсунути горизонти світу спорту і здійснити концептуалізацію його культурних репрезентацій на макрорівні теоретичної рефлексії [13, 17-18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі теоретико-методологічні орієнтири цієї проблематики містяться в численних працях авторів, де досліджуються загальнотеоретичні проблеми, в яких започатковуються вивчення фізичної культури і спорту з гуманістичної світоглядної позиції. Тут слід назвати в першу чергу праці Б.Г. Акчуріна, В.В. Галкіна, О. Гомілко, Медведєвої, М.М. Ібрагімова, В. Косяка, Ю.М. Ніколаєва, А.Н. Плешакова, Л.Ф. Корецької, Е. Майнберга, В.І Столярова. Вони й утворюють текстологічну базу дослідження, дозволяють визначити сутність тілесності людини та її вплив на розвиток фізичної культури в суспільстві.

Метою статті є окреслення перспективи, що відкривається внаслідок філософсько-антропологічного підходу щодо проблематики спортивної галузі.

Такий підхід дозволяє виявити її людино-творчий потенціал, який відповідає запитанням активного і мобільного суспільства.

Розв'язання окресленого кола проблем належить до числа актуальних завдань сучасної філософської антропології, що виступає методологічною основою міждисциплінарних досліджень соціокультурних синтезів, до яких належить філософія тілесності людини в фізкультурно-спортивному концепті. Культурно-антропологічний статус спортивної галузі та шляхів її гуманізації сприятимуть ствердженню європейських еталонів спортивної культури та культури свободи в Україні [10, 7-9].

Виклад основного матеріалу. Філософський дискурс «тіла» як невід'ємного атрибуту «людського», триває віки і має численні інтерпретації, вписані в соціокультурний контекст. Велика кількість експлікацій «тілесного» утворює у сучасному полі філософських досліджень розмаїття підходів, парадигм та точок зору. Для нас важливо розібратися в тому, які саме підходи до визначення «тілесного» побутують у фізичній культурі? Які аспекти багатовимірного поняття «тіло» використовуються? Які явища соціального досліджуються з явним чи неявним використанням поняття «тіла» людини або її «тілесності»?

Слід зауважити, що проблема тілесності в історії філософії є одним з мотивів, що визначає сам стиль філософського мислення. Як зазначає дослідниця історії питання тілесності О. Гомілко, «генезис та теоретична еволюція західної метафізики невід'ємні від апеляції до тілесності», а, отже, у зв'язку з цим поняттям, у ставленні до нього знаходить своє відображення сама сутність того чи іншого філософського напрямку [3, 25-27].

Передусім зазначимо, що розмежування понять «тіло» і «тілесність» є надзвичайно складною проблемою. Це пов'язано, по-перше, із «самозрозумілістю» або «природною очевидністю» тіла, на яке, свідомо чи ні, покладається більшість дослідників, намагаючись висвітлити цей феномен, а по-друге, з традиційною опозицією природничих та гуманітарних наук у стратегіях дослідження «природи людини» [6].

Зв'язок та перехрестя понять «тіло» та «тілесність» на нашу думку має такі напрямки: 1. «Фізичне тіло», як матеріальна річ та тіло людини, як «живе тіло». 2. «Організм», як науковий конструкт і «тіло», як ми його відчуваємо у суб'єктивному досвіді. 3. «Тілесність», як здатність свідомості існувати власним тілом: «Я» – і є моє тіло.

Серед історичних етапів у формуванні сучасного ставлення до понять «тіло» і «тілесність» важливими є, по-перше, дослідження Декарта і проблематика «психофізичного дуалізму», що знайшли відображення у підходах сучасної науки до тіла; по-друге, ставлення до тіла у філософії життя Ніцше; по-третє, народження і розвиток філософського поняття «тілесності» у феноменології Гусерля, Сартра, Мерло-Понті, Шюца, Вальденфельса і, нарешті, погляд сучасної соціальної топології Фуко, Дельоза, Бурдьє на роль і місце тіла людини у соціальному просторі [7, 4-5].

Поняття «тіло» має величезну кількість експлікацій в усіх сферах людського життя: від побуту до релігійних практик, від медицини до мистецтва, від особистих стосунків до соціальних ролей.

У широкому розумінні «тіло» – це матеріальна річ, фізичне тіло, предмет. «Тіло людини» – більш вузьке поняття, серед інших матеріальних речей воно є чимось особливим та унікальним. Поєднуючи нас із речами, іншими «фізичними тілами» у світі воно є чимось значно більшим за них!

Тіло є першоосновою сутнісних сил людини і домінує серед них. Фізичні кондиції в значній мірі обумовлюють образ, якість і стиль життя особистості. **Тіло, виховане спортом**, стає носієм не тільки власних фізичних, але й естетичних чеснот. Цей короткий «маніфест тіла» дає очевидні основи вважати, що як самопізнання дитини починається з пізнання свого тіла, так пізнання людини має базуватися на вивченні закономірностей свого тіла [7, 26-27].

Тілесність людини – це поняття більш широкого плану. Н.С. Медведева дала таке визначення тілесності: «**Тілесність** – це субстрат людської життєдіяльності, що являє собою багатомірне утворення, яке існує в трьох

вимірах: біологічне (природне) тіло, внутрішня тілесність, зовнішня тілесність, і конструюється на їхньому перетині» [10, 11-17].

Отже, розвиток тіла людини безпосередньо пов'язаний з розвитком її тілесності.

У довідковій літературі практично відсутні антропологічні визначення тілесності. Немає у ній і дефініцій тіла людини, як матеріальної субстанції або субстрату душі. В тлумачному «Словаре русского языка» С.І. Ожегова тіло людини тлумачиться як організм в його зовнішніх фізичних формах. Біологічна енциклопедія розподіляє тіло хребетних на стовбурову та периферичну частини.

У словнику «Сучасна західна філософія» тілесність визначається поняттям, вільним від антропологічних кодів, які не несуть інформації про будову тіла людини. Є лише типи мислення, за якими ховаються певні типи почуттів. Тілесність – це «матерія», «тканина» думки (Р.Барт) [7, 10]. Тому непродуктивно по концепції «феноменологічного тіла» М. Мерло-Понті протиставлення «духовного» «тілесному» (активного пасивному), так як тілесність є факт безпосередньої умови в світі, даної задовго до його розділення на «внутрішній» і «зовнішній».

Феномен тілесності, як нерозділеності «внутрішнього» і «зовнішнього» став предметом розсудів багатьох мислителів, художників, поетів ХХ-го століття (Ж. Делез, С.Беккет, П.Валери та ін.) [8, 9-15].

Тілесне все, що матеріальне. Матерія у Платона безформенна і в той же час пластична, в результаті чого може приймати різні форми. Вона не є тілом, так як з поняттям «тіло» пов'язане поняття про якусь форму. Але їй не можна відмовити у тілесності. Тілесні корпускули, кванти, фотони, протони, електрони, атоми і кварки.

Не є зайвим, що в навчальній літературі у системі фізкультурної освіти, де студенти отримують «тілесну» освіту в її різноманітних аспектах поняття тілесності лише «є присутнім», не знаходячи свого філософського осмислення як соціокультурного феномену в категоріях внутрішнього та зовнішнього, форми та змісту, формальної та функціональної краси. Разом з тим, тіло у сфері

фізичної культури та спорту є об'єктом естетичного сприйняття, культивування та саморозвитку людини. Оцінюване, емоційне відношення людини до своєї тілесності, а отже, і до форм своєї моторної діяльності, завжди визначало зміст спорту в людську епоху в будь-якому типі культури. Це генетично споріднює спорт та мистецтво, хоча їх функції в системі культури різні, різні і їх історичні долі .

Введення людської тілесності в контекст гносеологічного, методологічного, предметно-практичного відношення людини до світу і самої себе розширює можливості цілісного розуміння людини, яке стало в наші дні глобальною першопроблемою цивілізації [13, 20-30].

На теперішній час є багато наукових визначень людської тілесності. На нашу думку тілесність людини це те що належить кожній окремій біосистемі виду *Homo sapiens* набір інформаційних, енергетичних, системно-структурних та функціональних властивостей. Це всі процеси та явища які утворюються на біологічному, психологічному, соціальному та духовному рівнях людського організму.

З розвитком соціуму в усі сфери життя людей проникає людська фізична активність, яка стає все більш значущою і невід'ємною частиною життєдіяльності світової цивілізації. Мільйони людей в усіх країнах світу дотримуються здорового способу життя, складовою частиною якого є заняття фізичними вправами і оздоровчою гімнастикою, участь у спортивних змаганнях.

Таким чином тілесність людини це дуже складна саморегуляторна і самовідновна система з властивими їй принципами самозбереження і пристосування. Тілесність, як ніщо інше, свідчить про необхідність самовдосконалення людського організму, **тому, на нашу думку, тілесність людини є феноменом розвитку фізичної культури.**

Фізична культура в сучасному суспільстві все більше стає важливим чинником для підтримки й зміцнення здоров'я людини, підвищення рівня її культури, активного дозвілля, альтернативою шкідливим звичкам і

пристрастям. Цей вид діяльності інтенсивно впливає на всі сфери суспільного буття. Він сприяє мінімізації економічних витрат, є чинником збільшення працездатного віку людини. Фізичне і духовне здоров'я нації є надзвичайно важливим елементом економічного і політичного життя суспільства, значущим компонентом світоглядної й ідеологічної позиції, детермінантою пріоритетів і поведінки людей [12].

Стан здоров'я нації безпосередньо впливає на економічне життя: з одного боку, порушення суспільного здоров'я веде до великих господарчих втрат, а з іншого боку, неефективна економіка викликає деградацію суспільства. Найпоширенішими причинами цієї деградації є пияцтво, злочинність, наркозалежність. Вони тягнуть за собою наступні наслідки: зростає кількість психічних та серцево-судинних захворювань, самогубств, збільшується кількість інвалідів тощо [2, 8-9].

Систематичні заняття фізичними вправами суттєво підвищують працездатність людини, сприяють розвитку загальної витривалості організму, зміцненню здоров'я, покращенню вольових і моральних якостей, створенню позитивного емоційного фону.

Людина майбутнього – це людина розумна, діяльна, гуманна, яка вміє насолоджуватися красою, це цілісна, всебічно розвинена особистість, що втілює ідеал справжньої єдності, духовної і фізичної досконалості.

З'ясування ролі фізичної культури у всебічному розвитку особистості в нашій країні було і є предметом інтенсивного дослідження науковців і пов'язувалося, перш за все, з осмисленням сутності фізичного виховання, фізичної підготовки і спорту, як важливих її елементів. Але акцент у цих дослідженнях має більш медико-біологічний характер. Поняття фізичної досконалості пов'язувалося, як правило, з уявленням про міру гармонійного фізичного розвитку і всебічної фізичної підготовленості людини. Головне акцентувалося на руховій активності, на противагу інтелектуальному і соціально-психологічному розвитку. Це спричинило порушення зв'язків фізичної культури із загальною культурою людини, її духовним початком [11].

Такий підхід є недостатнім, оскільки він не дозволяє вирішувати питання всебічного і гармонійного розвитку особистості. «Фізична культура, на відміну від інших сфер культури містить у собі найбільший потенціал формування особистості, як цілості у своїй тілесно-духовній єдності. Тому культурна діяльність (у тому числі і тілесна) набуває суспільно-корисну значущість, оскільки її предметом, метою й головним результатом є розвиток самої людини, її біологічного, психологічного, соціального та духовного рівнів».

Зважаючи на це, ще наприкінці ХХ ст. у зв'язку зі зростанням ролі культури в суспільстві і людського чинника в ньому почалося інтенсивне осмислення фізичної культури крім медико-біологічного і педагогічного аспектів знання, також і психологічного, соціального, культурознавчого і філософського. Вивчення методом аналізу цієї проблеми свідчить про те, що в кожному з цих спрямувань дослідження фізичної культури є певні досягнення. У той же час у цих проблемах залишається багато питань дискусійного характеру, які, як правило, пов'язані з недостатнім урахуванням біосоціокультурної сутності людини, розумінням її як цілості.

Матеріали дослідження, у яких, розглядаються співвідношення біологічного і соціального, тілесного і духовного у фізичній культурі, не враховують єдності функціонального, аксіологічного і морально-естетичного аспектів її змісту, що свідчить про те, що «у сфері фізичної культури розвиток рухових можливостей людини є невід'ємним від розвитку її особистих якостей, більше того - визначаються ними. Фактично фізична культура – та ж загальна культура з перевагою її духовного боку, але яка реалізується специфічним чином через свідомо окультурену рухову діяльність» [12]. **На наш погляд, сутність**

фізичної культури полягає у формуванні інтелекту людини через її рух.

Необхідно наголосити, що фізичні вправи є такою руховою дією, у якій виявляється інтелект людини, що **фізична культура – це, перш за все, робота з душею людини, її внутрішнім світом. Тілесність дана людині, але тілесний організм створюється духом, він складає особисте тіло духу.**

Організм людини, який діє чітко і без будь-яких порушень є обов'язковою умовою його духовності, але не може безпосередньо народити саму духовність, яка впливає не з природи, як такої, а з культури, де духовне є первинним до матеріального. Духовність у даному аспекті розглядаємо як цілісну категорію, що включає в себе різноманітні поняття, пов'язані з виявленням психічного життя людини, її свідомістю, підсвідомістю, знанням, емоціями, інтелектом тощо [1].

Духовність людини у сфері культури реалізується як процес єднання ідеального (внутрішнього) і наочного (зовнішнього) боку фізкультурної діяльності. Ця духовність обумовлена пріоритетним розвитком культури мислення, уяви, почуттів, тощо. Саме тому важливою методологічною проблемою сфери фізичної культури є розробка, узагальнення, корекція засобів, методів і форм проведення занять, у яких духовне і фізичне в людині мають бути єдині.

Сам зміст фізкультурної діяльності є визначальним для залучення до цінностей фізичної культури. Тільки тоді, коли ця діяльність розглядається з точки зору людської значущості й цінності, вона стає чинником справжнього культурного розвитку людини, гармонізації тілесного і духовного, стійкого залучення до фізичної культури. Саме проблема „олюднення” фізичного (природного) в людині, розгляд фізичного, як особистого, проблема збереження, підсилення, а за необхідності – відновлення фізичних здібностей, із інтелектуальної, естетичної, моральної сторони погляду – саме це і є головною проблемою теорії і практики фізичного вдосконалення особистості, розвиток її справжньої фізичної культури [4, 12-17].

Фізична досконалість неможлива без моральної, естетичної, інтелектуальної досконалості особистості, але й будь-яка із названих характеристик не можлива без досконалості фізичного характеру. Це є вирішенням закономірності підсилення взаємозв'язку соціального і біологічного, тілесного і духовного в людині, її гармонійного розвитку.

У цьому випадку постає питання про критерій всебічно розвинутої особистості, яка пов'язана з її творчим характером або зі здібністю особистості до самореалізації та самоутвердження.

У формуванні такої людини велике значення має якісний бік фізкультурної діяльності, де панує єднання ідеальної (духовної) і практичної (рухової) складових, пов'язаних з одухотворенням тілесності. Це потребує від педагога, який передає учням цінності фізичної культури, здібність направити їх до саморозвитку, самовиховання, тобто до самореалізації і формування широкого кола позитивних потреб, оскільки потреби створюють особистість, а отже і культуру: «Потреби в фізкультурній діяльності виявляють високу цінність як для формування висококультурного молодого фахівця, так і для прогресивного росту загальної культури всього соціуму в цілому» [9, 302-305]

На нашу думку, **фізична культура** є сукупність свідомих біологічних, психологічних, соціальних та духовних факторів у розвитку людського організму. Вона виступає важливим засобом підвищення соціальної активності окремої людини, соціальних груп, задоволення їх моральних, естетичних та творчих запитів, впливає на розвиток культури в цілому. **Фізична культура** – це свідомо діяльність людини, соціальної групи, суспільства по удосконаленню тілесних, психологічних та духовних якостей, за допомогою природних, соціальних та культурних факторів.

Такий підхід до поняття суті фізичної культури може слугувати основою для виявлення взаємопов'язаних, змістовних її характеристик, які дають можливість інтегрувати різноманітні аспекти вивчення фізичної культури людини з позиції медико-біологічного, соціального, культурологічного та філософського знання.

На завершенні нашої статті ми не випадково зупиняємося на питанні біоетики, як важливому елементі медицини здоров'я. Справа в тому, що біоетика є одним із основоположних механізмів збереження, розвитку та вдосконалення людської тілесності, яка в свою чергу має прямий вплив на стан і розвиток фізичної культури і спорту. З цього виходить, що біологічна етика в

самому загальному значенні сприймається як сучасний міждисциплінарний феномен який об'єднує біологічне знання і людські цінності.

На нашу думку, дотримання всіх моральних меж проникнення людини в глибину біологічного середовища нашої планети та бурхливий розвиток медицини здоров'я створює неймовірні можливості на формування людини майбутнього (**постлюдини**). **НБІКС революція** – конвергентний розвиток нано-, біо-, інфо-, а також когнітивних та соціо-гуманітарних технологій, створює неймовірно потужні, чималі засоби для перетворення людини та соціуму. І ця можливість перетворення людини, як біологічної істоти з всіма її функціями в інші субстратні форми є теоретично змістовною (14, 13-14).

Біоетика являє собою важливу точку філософського знання. Формування і розвиток біоетики пов'язано з процесом трансформації традиційної етики взагалі і медичної етики зокрема. Воно обумовлене, перш за все, увагою до прав людини (у медицині це права пацієнта і т.д.) і створенням нових медичних технологій, що народжують безліч найбільш гострих проблем, що вимагають юридичного та морального регулювання. Культурні підстави біоетики полягають у моральному осмисленні людиною своїх нерозривних зв'язків з природою та особистої відповідальності за її збереження [5, 17-18].

Створюючи нові технології, рухаючись уперед по сходинках цивілізації, людство одночасно рухається назад по екологічних сходах-збіднює природні ресурси і погіршує навколишнє середовище, створює собі лише тимчасову злагоду, так як резерви природи та енергоресурсів небезмежні. Світові екосистеми опинились на межі, при проходженні якої їм буде загрожувати розпад без надійних шансів на відновлення.

Серед фундаментальних факторів протистояння глобальним деструктивним тенденціям ключове місце займає проблема реалізації нового «образу» медицини, направленої на діагностику, моніторинг, збереження, корекцію та відновлення здоров'я людини. Саме це є умовою успішного виконання людиною службових та соціальних зобов'язань, реалізації життєвих

планів, задоволеності своїм життям, одним із ключових індикаторів якості якої є **стан життєвих сил людської тілесності та фізичної культури.**

ВИСНОВКИ:

1. Важливим методологічним принципом дослідження співвідношення людської тілесності та фізичної культури є застосування багатовимірного підходу:

а) тілесність – це субстрат людської життєдіяльності, що являє собою багатомірне утворення, яке існує в трьох вимірах: біологічне (природне) тіло, внутрішня тілесність, зовнішня тілесність і конструюється на їхньому перетині; б) тілесність, на наш погляд, – це набір інформаційних, енергетичних, системно-структурних та функціональних властивостей, що належать кожній окремій біосистемі людини;

в) людина за своїми основними сутнісними характеристиками – тілесно-соціальне утворення. Тому тілесність – це змістовна складова людини, що забезпечує саму можливість соціального буття. **Феноменом є той факт, що власне тілесність здійснює важливий вплив на структуру фізичної культури та забезпечує її існування та розвиток.**

2. Фізична культура – це органічна частина загальної культури людського суспільства, сукупність його досягнень у створенні і раціональному використанні спеціальних засобів, методів та умов спрямованого фізичного розвитку людини:

а) з нашої точки зору, **фізична культура – це сукупність усвідомлених біологічних, психологічних, соціальних і духовних факторів** за розвитком людського організму. Вона виступає головним засобом підвищення соціальної активності окремої людини, впливає на розвиток культури в цілому;

б) **фізична культура** – це усвідомлена діяльність людини, соціальної групи, суспільства з удосконалення тілесних, духовних і психічних якостей під впливом природних, соціальних і культурних факторів;

Дослідження міждисциплінарного характеру біоетики дозволило виявити, що вона є специфічна галузь співпраці біології, філософії, етики та права.

Сучасна біоетика стверджується, як життєво необхідна умова функціонування гуманістично-орієнтовного наукового пізнання у сфері живої матерії та альтернативи цьому не існує ні для науки, ні для людства, але наука не може регулюватися лише на етичному рівні, її здатність до етичного самоконтролю не вирішує все. Обмежитись лише моральними обставинами та персональними оцінками вченого вже не можливо, виключивши при цьому державні та суспільні регламентації біомедичних досліджень. Необхідне створення системи етико-правового та соціологічного контролю над ними, з включенням домінуючих в кожному конкретному суспільстві морально-релігійних цінностей.

Людина – це істота, яка здатна і визначати, і проходити межі будь-яких своїх визначень, так як визначеність людини, крім всього іншого, залежить і від її волі, а це означає, що будь-яка її визначеність не є кінцевою. З часом вона може бути скасована суб'єктом волі. Воля людини здатна перетворювати будь-яку визначеність людини у невизначеність. Людське існування у світі, таким чином, постає як щось багатообразне, невизначене, пластичне, яке дає перетворення за допомогою гуманотехнологій.

3. Співвідношення тілесності людини та фізичної культури має своє відображення у наступних словах:

*В спорте много вершин,
Покоренных людьми.
Это труд,
Это прелесть спортивной борьбы.
Это соль на губах,
Это жизни борьба,
Это воля, терпенье, любовь, красота.
Это взлет и паденье
Прекрасных светил.
Цвет земной красоты,
Украшающий мир.*

Возный А. П.

Література:

1. Акчурина Б. Г. Диалектика духовного и телесного начал в свете нового понимания физической культуры / Б. Г. Акчурина // Теория и практика физической культуры. – 2002. – № 6. – С. 57–59.

2. Галкин В. В. Экономика и управление физической культурой и спортом: Учебное пособие для вузов / В. В. Галкин.– Ростов Н/Д : Феникс, 2006. – 448 с.
3. Гомілко О. Меіафізіка тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі. / О. Гомілко. – К. – 2001. – 180 с.
4. Ібрагімов М.М. Філософія спорту як трансдисциплінарна галузь знань / М.М. Ібрагімов / Тези доповідей і виступів з круглого столу. – К.: «Парапан», 2016. – 160 с.
5. Кашапов Ф.А. Философские основания биоэтики // Диссертация на соискание учёной степени доктора философских наук. – Челябинск, 2005. – 388 с.
6. Корецкая Л.Ф. Телесность человека как объект социогуманитарного познания / Л.Ф. Корецкая // Изд. Иркут. гос. экономической академии. – 2006. - №1(46). – С. 69-74.
7. Косяк В.А. Эпистемология человеческой телесности. / В.А. Косяк // Университетская книга – Сумы: ИТД, 2002. – 362 с.
8. Косяк В.А. Эстетические интерпретации телесности и спорта / В.А. Косяк. – Сумы: ФЛП Цёма С.П., 2016. – 140 с.
9. Майнберг Э. Основные проблемы педагогики спорта / Э. Майнберг. – М.: АО «Аспект-пресс», 1995. – 317 с.
10. Медведєва Н. С. Проблема співвідношення тілесності і соціальності в людині і суспільстві / Н. С. Медведєва // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук – Київ, 2005. – 24 с.
11. Николаев Ю. М. Человек в мире физической культуры / Ю. М. Николаев // Теория и практика физической культуры. – 1999. – №7. – С.2–7.
12. Плешаков А. Н. Потребность в физической культуре как область деятельности / А. Н. Плешаков, А. В. Лотоненко // Теория и практика физической культуры. – 2002. – № 5. – С. 23–26.
13. Столяров В.И. Философия спорта и телесности человека / В.И. Столяров // М. Университетская книга, 2011. – 766 с.
14. Цикін В.О. Філософський дискурс феномену конвергенції супертехнологій в суспільстві ризику / В.О. Цикін. – Суми, 2012 – 264 с.

Імпліцитна базисність людської тілесності у фізичній культурі / А.П. Возний, Н.О. Долгова, А.О. Бурла та ін. // Perspective directions of development of philology, linguistics and communication science: collective monograph. - New Zealand: Aotearoa publishing, 2018. - С. 41-54.